

Коновалова М. М.

Маріупольський державний університет

Шкурят Ю. В.

Маріупольський державний університет

ЛЮДИНА В УРБАНІСТИЧНОМУ ПРОСТОРІ РОМАНІВ «МІСТО» В. ПІДМОГИЛЬНОГО ТА «ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ» В. ДОМОНТОВИЧА

У статті ставиться завдання здійснити комплексний компаративний аналіз романів «Місто» В. Підмогильного та «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича, що вважаються зразками урбаністичної інтелектуальної прози 20–30-х рр. ХХ століття. У процесі аналізу визначаються особливості модерних експериментів у структурі текстів, засоби психологізації героїв, філософські теми й інтелектуальні проблеми. Наголошується на використанні В. Підмогильним художньої опозиції двох світів «місто/село», що супроводжується глибоким внутрішнім конфліктом для героя, і на моделюванні міста В. Домонтовичем через внутрішні протиріччя особистості, її екзистенційні шукання. Визначається різне ставлення героїв до книги як одного з прообразів урбанізованого простору початку ХХ століття. У боротьбі за простір герой В. Підмогильного стає письменником, герой-інтелектуал В. Домонтовича суперечить своїм почуттям і вчинкам (не любить книг, але збирає велику бібліотеку), що свідчить про роздвоєність особистості, відчуття постійного сумніву й неусвідомленого страху перед реальним життям. Проблема існування людини в міському просторі характеризується через стосунки героїв з жінками. Визначається тип модерної жінки із сильним характером, іншою життєвою стратегією, стилем поведінки, здатної протистояти героєві-митцю, суспільству, у боротьбі за яку вони стають внутрішньо спустошені, самотні. Наголошується на мотивах розчарування, нерозуміння сучасного стану суспільства, песимістичних передчуттях. Підсумовується, що в результаті шукань українською людиною свого місця в імперському урбаністичному просторі В. Підмогильний значно більше заглиблюється в психологічні стани свого героя (сумніви, внутрішнє роздвоєння особистості, самотність). Шукання як активна дія творчої особистості В. Підмогильного протиставляється пасивності, нудьзі героїв В. Домонтовича. Наголошується на усвідомленні його героями ілюзорності зовнішніх ідеалів і неможливості віднайдення правильного шляху боротьби та протистояння. Акцентується увага на інтелектуальності й філософичності текстів письменників, які кризь виміри урбаністичного простору відтворили нову добу 20–30-х рр. ХХ століття.

Ключові слова: інтелектуальний роман, філософська повість, модерний, герой-інтелектуал, сумнів, самотність, ірреальність, парадокс.

Постановка проблеми. В епоху розвинутого модернізму у 20–30-ті рр. ХХ століття в українській літературі широкого розповсюдження набув урбаністичний дискурс. Р. Мовчан називає його «синкретичним» і вважає, що в літературі цього періоду простежується «кілька дискурсів міста, кілька його стилевих структур». Серед них дослідниця вирізняє «футуристичну, неокласичну, романтичну й реалістичну» [5, с. 398]. Загалом тема міста була підхоплена всіма тогочасними письменниками. Індустріальний міський простір та узагальнений образ героя-сучасника найбільш повно представили футуристи (у прозі – Гео Шкурій). У неоромантичному ключі урбаністичний дискурс продо-

вжили М. Хвильовий, Ю. Яновський, А. Любченко; у неореалістичному – О. Слісаренко, О. Копиленко, В. Підмогильний; у неокласичному – М. Могилянський, В. Домонтович тощо. Заперечуючи традиційну сільську Україну й моделюючи Україну сучасного і майбутнього, письменники ускладнювали структуру твору, персоніфікували місто, психологізували героя, надавали текстам нове виразно філософське забарвлення. Найбільш довершеними текстами в модерністському моделюванні дослідники вважають романи «Місто» В. Підмогильного та «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Місто, що опинилося в центрі естетичних і мис-

тецьких зацікавлень письменників, дало поштовх для літературно-критичного урбаністичного дискурсу в літературознавстві. Особистість та епоху в текстах В. Підмогильного й В. Домонтовича вивчав Ю. Шерех [8; 9]. У кінці 90-х рр. питання інтелектуального урбаністичного дискурсу у творчості письменників порушила С. Павличко в праці «Дискурс українського модернізму» [6]. В останні десятиліття ця тема активізувалася в дослідженнях В. Агеєвої [1], І. Дробот [4], Р. Мовчан [5], Н. Городнюк [2] та ін.

Незважаючи на те що творчість письменників є об'єктом багатьох літературознавчих досліджень, на жаль, немає комплексного компаративного аналізу творів В. Підмогильного та В. Домонтовича. Наявні лише поодинокі спроби зіставлення на рівні стильових ідентифікацій.

Постановка завдання. Мета статті – виявити особливості зображення особистості в урбаністичному просторі 20–30-х років ХХ століття в інтелектуальних романах «Місто» В. Підмогильного та «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича.

Виклад основного матеріалу. Вивчаючи тексти як зразки урбаністичної інтелектуальної прози, С. Павличко наголошує: «Образ міста, його стихію показав Підмогильний, його інтелектуальне дихання відтворив Петров» [6, с. 209]. Обидва твори дослідники зараховують до інтелектуальної прози. Намагаючись зробити тексти цікавими, автори експериментували з їх формою, надали творам зовнішньої цікавості, сформувавши настанову на «незавершений фінал», приховали інтелектуалізм. Письменники орієнтувалися на освіченого читача, готового до сприйняття складних текстів з філософською проблематикою.

Нову пореволюційну добу в обох текстах уособлює місто. Воно як культурний символ минулих епох є географічним простором, у якому відбуваються конкретні соціально-історичні події, урбаністичним буттєвим простором для особистості й простором-проекцією внутрішніх станів зображених героїв. Місто в текстах є нестатичним простором, спрямованим не на розвиток, а на деструкцію. Архітектура міста, пейзажі вулиць, будинків, природні зміни сезонів (весна, літо) вступають у дисгармонію з тогочасними політичними й суспільними подіями. Наповнений семантикою суперечностей та абсурдності міський простір активно впливає на людину, викликаючи гострий конфлікт її світоглядних і ціннісних орієнтирів. Людина починає відчувати загрозу особистісній автентичності й навіть загрозу фізичного знищення.

Змалювання міста, його «статусу» в митців різне. У В. Підмогильного місто вибудовується на художній опозиції двох світів «місто/ село» й позначене глибоким конфліктом. Відхід героя від «свого» (сільського) простору та наближення до «чужого» (міського) породжує стан відчуження, який супроводжується емоційними хвилюваннями, зростає відчуття розгубленості, втрати власного «я», у результаті чого герой опиняється поза простором, він розчаровується в місті й не в силах повернутися в село. На відміну від В. Підмогильного, В. Домонтович не використовує опозиційність міста і села. Його конфлікт – у внутрішніх протиріччях особистості, у її екзистенційних шуканнях. Про В. Домонтовича як «шостого у троні» неокласиків Ю. Шерех говорить: «Вони (неокласики) були наскрізь урбаністичні, але їхній *urbs* їх не приймав, бо він був російський» [9, с. 850]. Ці слова чітко характеризують і героїв В. Домонтовича, які не знають села та яким ідея його підкорення чи завоювання не відома. Вони мешканці міста, його «власники», але в урбанізованому просторі доби 20–30-х рр. відчувають невпевненість, розгубленість, втрату життєвих орієнтирів. У тексті простежується дуалістична сутність урбаністичного простору, він не ворожий до людини, однак демонструє свою відокремленість від неї, від природи й виражає себе як штучно створене індустріальне середовище, результат соціально-економічних «революцій».

Фрагменти міських краєвидів у творах подаються авторами крізь призму сприйняття їхніми героями. Відповідно, В. Підмогильний зображує всі емоційні стани сприйняття героєм міста на всіх етапах його «завоювання» від настороженості й ворожості, до захоплення й закоханості в нього й до розчарування: «Київ! Це таке велике місто, куди він їде учитися і жити. Це те нове, що він мусить у нього ввійти...» [7, с. 19]. В. Домонтович як творець української культури намагається змодельювати інтелектуальне місто, однак він усвідомлює деструкцію свого часу й представляє переважно індустріальні міські пейзажі, які увиразнюють світоглядні конфлікти його мешканців, а також, використовуючи іронію, зосереджується на побутових пейзажах (кав'ярнях, кондитерських, їдальнях, пивних), домашніх інтер'єрах. В описах помешкань автор деталізує не лише наявність тих чи інших предметів, він передає найтонші відтінки кольорів, освітлення тощо й обов'язково знаходить «зайві» елементи, які вносять дисгармонію у загальний простір, стиль. Його місто є не культурним, а технологічним

осередком, приховуючи щось важливе, орієнтує героїв на тимчасовий компроміс між їхніми індивідуальними бажаннями та конкретно-історичними умовами існування.

Проблему інтелектуальної людини й урбанізованого простору обидва письменники передають через ставлення своїх героїв до книжок. Герой В. Підмогильного на початковому етапі «входження» в місто відчуває тривогу, страх перед вітриною книжкового магазину, де серед великої кількості книжок він побачив лише одну прочитану. Усі інші асоціюються в нього з тими небезпеками, які він «мусить побороти в місті» [7, с. 27]. Згодом Степан Радченко відходить від своїх «сільськогосподарських бажань» та обирає «творчий шлях боротьби» за місто. Його «вживання» в міський простір супроводжується постійним страхом втрати своєї автентичності, невпевненістю, що вносить дисгармонію в його внутрішній світ, викликає особистісний конфлікт. Книги, які герой бере в друзів, знайомих, розмови про літературу й сама літературна діяльність Степана Радченка символізують рівень його освітнього зростання, інтелектуальної культури. Він бере книги в Левка, у бібліотеці якого «випадковий» добір (сільськогосподарські книги, «Хмари» І. Нечуя-Левицького і «Літературно-науковий вісник» за 1907 рік); свої народницькі погляди відстоює в дискусії про природу художньої творчості з модерністом Максимом Гнідим. Письменник спостерігає за своїм героєм, намагається зрозуміти. Однак роздуми героя про літературні «досягнення» письменників-початківців у творчому середовищі редакції журналу й очікування Радченком виходу його збірки В. Підмогильний змальовує з неприхованою іронією. Глибину письменницької недосконалості Радченка автор показує на прикладі твору «Fata morgana» М. Коцюбинського, прочитання якого спричиняє творчу кризу й депресію в героя. Обравши літературу як найкоротший шлях для кар'єрного зростання, він не міг передбачити, що життя втратить будь-який сенс, якщо він не буде писати, а писати так, як хоче, уже не може. У фіналі твору автор дає шанс своєму героєві стати справжнім письменником, бо він «відкрив людину». Невідомо чим завершиться повість, яку пише письменник Радченко, але «ціною свого попереднього життя, ціною спустошення душевного, ціною самоти герой твору Підмогильного купив собі право і можливість бути людиною. Людиною серед людей», – підсумовує Ю. Шерех [8, с. 378].

На відміну від В. Підмогильного, В. Домонтович обирає для свого героя професію інженера-

хіміка, яка в урбанізованому суспільстві мала б бути актуальною. Але, як відомо на початку твору, завод зруйновано й Іполіт Миколайович змушений шукати інший підрібок. Варецький добре знає фізику й математику, але не любить слів і не вмє красиво говорити. Він людина-практик, якій бракує «образів, ідей, слів, обріїв». Він «призвичаївся нехтувати словами й ненавидіти книжки» [3, с. 117], однак «призбирав чималу бібліотеку» і вступив до Товариства друзів книги. Іполіт Миколайович признається, що не шанував книжок, а «бібліофілство» стало в його житті своєрідним «атеїстичним культом». «Книжка, що її куплено й оправлено в належну оправу, здавалась мені приборканою й переможеною» [3, с. 119]. Отже, книга, що є символом знань, у романі є прообразом реального життя урбанізованого простору початку ХХ століття, а людина-інтелектуал, що не любить книг, у нелогічному деструктивному суспільстві – це штучно створене автором протиставлення, яке він не намагається приховати. Життя для Варецького – «надто чудна річ», і він не бачить нічого дивного в тому, що в «людини, котра ненавидить книжки й нічого спільного не має з літературою, є велика книгозбірня і що письменники, навіть видатні й поважні, ніколи не купують і не збирають книжок» [3, с. 120]. Парадоксальність висловлювань, почуттів і вчинків героя свідчать про роздвоєність особистості, відчуття постійного сумніву й неусвідомленого страху перед реальним життям.

Заглиблюючись у психологічні стани своїх героїв В. Підмогильний і В. Домонтович намагалися показати українську людину в нових суспільних умовах. Герої митців позиціонують новий рівень художнього мислення: «вживання» в міський простір – Степан Радченко, існування в міському просторі – Варецький. Цю проблему найкраще вдається зрозуміти через стосунки героїв із жінками. І. Дробот, пов'язуючи образ жінки з містом, чітко поділяє жінок Степана Радченка на «представниць села, передмістя, міста та зовсім відкритого стилю життя, що його презентує Рита» [4, с. 41]. Н. Городнюк, розглядаючи роман Підмогильного як «роман культури», аналізує любовні пригоди Радченка крізь призму стильових напрямів, типів тексту: «народницький роман (Надійка), європейський класичний роман (Мусінька), ранньомодерна проза (Зоська), символістська драма (Рита)» [2, с. 77].

Місто, формуючи модерного героя, породжує й модерну героїню. Як правило, вона завжди змальовується авторами в зіставленні з традиційними

жінками. Класичне протиставлення традицій і модернізму Домонтович моделює на прикладі двох сестер із сім'ї інтелігентів нової доби. Старша дочка Леся схожа в поглядах на маму й символізує класичну жінку минулої патріархальної епохи, яка «вкладається в канонічну чіткість клясичних строф 4-стопового ямба» [3, с. 37]. Порівняння Лесі з найуживанішим в українській поезії віршованим розміром контрастує з рядками про «характеристичний *vers-libre*», що символізує поведінку молодшої дочки Зини. Це «розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів...» [3, с. 156]. Зина – модерна жінка нового часу. Вона мріє «завоювати світ». Її модерність проявляється в запереченні традицій, у системі ідей заперечення: на роль жінки в суспільстві й сім'ї, на кохання і шлюб. Автор не передає переживання героїв, не зображує їхній психічний стан. Вони герої-ідеї. Він для неї є цікавою «забавкою», грою, а стосунки з ним – це стосунки зі світом. Вона для нього – невідомість, яку хочеться розгадати, «химерна хвороба», «вигадана ілюзія».

У традиційній культурі місто сприймається як простір, створений чоловіком, а доля участі жінки в ньому незначна й обмежується домом, сім'єю. Письменники в обох творах дотримуються традиції й наділяють своїх героїнь невисокими посадами, другорядними ролями. Надійка і Тамара Іванівна (Мусінька) у В. Підмогильного, Марія Іванівна у В. Домонтовича – домогосподарки. Манірна Зоська обіймає популярну в 20-х рр. професію стенографістки й працює під керівництвом чоловіка-посадовця. Кар'єрні висоти не цікавлять Лесю, вона бачить себе хорошою дружиною, матір'ю, берегинею роду. Традиційною професією вчительки наділена Марія Іванівна. Однак героя не приваблює логіка, чіткість і простота. З нею спокійно й навіть нудно. Герой наголошує на «зручності» в їхніх стосунках і згадує про жінку, коли відчуває самотність. «Швидше, це й не було кохання: просто нудьга канікулярного дозвілля, спека, самота, порожність, не знати, що робити, й куди приткнутись. Просто у місті стоїть надто велика спека, і від цієї спеки в мене ослабли нерви. Просто мені нема куди й чому йти. Не все одно, куди йти й де тинятись?» [3, с. 83].

Найбільше смислове навантаження в романах мають модерні образи Рити і Зини. Риту В. Підмогильний «наділяє» творчою професією. Вона балерина, як мистецька особистість «варта його любові» й здатна протистояти героєві-митцю, суспільству. Вона незалежна, із сильним характером,

іншою життєвою стратегією, стилем поведінки й схожа на героїню з драми В. Винниченка «Чорна Пантера і Білий Медвідь». Її ім'я є алюзією на цей твір. У стосунках зі Степаном Радченком вона сама встановлює правила гри. Найсуперечливішою є героїня В. Домонтовича Зина. Незважаючи на те що вона ще школярка й дорослішає в нього на очах, нелогічністю своїх поглядів, парадоксальністю вчинків дівчина зуміла зацікавити учителя Іполіта Миколайовича. У її житті-грі він стає «забавкою», «ведмедиком». Свої почуття до неї герой називає «проявами химерної хвороби», «душевним розпачем», «розгубленістю», а себе – «маніакальним бродягою». В. Агєєва зауважує, що Іполіт Миколайович як учитель «непогано справляється з математикою і фізикою», але «домашній репетитор не здатен узяти на себе роль учителя життя й філософського наставника» [1, с. 159]. Неконтрольованість поведінки, суперечність між наміром і дією призводять до того, що вона стає повією і закінчує життя самогубством. Домонтович наголошує на ірраціональності людини, почуття, вчинки якої не керуються розумом.

Обидві жінки – Рита і Зина – відрізняються від інших своїми нетрадиційними в українській літературі іменами. Імена Маргарита і Зінаїда за походженням давньогрецькі, однак, подаючи їх у скороченому вигляді, митці натякають на зрусифікованість імперського урбаністичного простору 20–30-х рр. Цю думку В. Домонтович підсилює прізвищем Зини – Тихменєва.

Висновки і пропозиції. Отже, в обох творах представлено українську людину, яка хоче утвердити себе, знайти своє місце в просторі нової доби. Герой В. Підмогильного намагається зрозуміти стрімкі й нелогічні події свого часу. Автор значно більше заглиблюється в психологічні стани свого героя, який, незважаючи на сумніви, внутрішнє роздвоєння особистості, самотність, веде постійну боротьбу за збереження своєї внутрішньої самотності. Шукання як активна дія творчої особистості Підмогильного перетворюється на пасивність, нудьгу героїв Домонтовича. Автор демонструє концепцію безвихідності, у якій опиняється людина, що усвідомила ілюзорність зовнішніх ідеалів, але не знайшла правильного шляху боротьби та протистояння. Поставивши в центр творів зображення доби 20–30-х рр. ХХ ст. крізь виміри урбаністичного простору, письменники вказали на інтелектуальність і філософичність своїх текстів. В обох текстах звучать мотиви розчарування, нерозуміння сучасного стану суспільства, песимістичні передчуття.

Список літератури:

1. Агеева В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича. Київ : Факт, 2006. 432 с.
2. Городнюк Н. «Місто» В. Підмогильного як «роман культури». Літературознавчі обрії. Праці молодих учених. 2014. Вип. 19. С. 76–83.
3. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. Київ : Критика, 2000. 416 с.
4. Дробот І. «Темний континент» Валер'яна Підмогильного. *Магістеріум. Вип. 2 : Літературознавчі студії* / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ : КП ВД «Педагогіка». 1999. С. 40–46.
5. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі. Київ : Стилос, 2008. 544 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. Київ : Либідь, 1997. 360 с.
7. Підмогильний В. Місто. Харків : Ранок, 2003. 256 с.
8. Шевельов Ю. Людина і люди («Місто» Валеріяна Підмогильного). *Вибрані праці* : у 2 кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. Кн II : Літературознавство. С. 369–381.
9. Шевельов Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози. *Вибрані праці* : у 2 кн. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2009. Кн II : Літературознавство. С. 833–878.

**Konovalova M. M. Shkurat Yu. V. MAN IN URBAN SPACE OF V. PIDMOHYLNY
“THE CITY” AND V. DOMONTOVYCH “GIRL WITH A TEDDY BEAR” NOVELS**

The task to make a comprehensive comparative analysis of “The City” by V. Pidmohylny and “Girl with a Teddy Bear” V. Domontovych novels is given in the article, which are considered as urban intellectual prose samples of 20 – 30th years of XX century. Features of modern experiments in the texts structure, means of heroes psychologization, philosophical themes and intellectual problems are determined in the process of analysis. Artistic opposition of two worlds “city/village” by V. Pidmohylny usage, accompanied by a deep internal conflict for the hero and by V. Domontovych’s city modeling through internal person’s contradictions, its existential searches are emphasized. The different heroes’ attitude to the book as one of urban space prototypes of the early XX century is determined. In the struggle for urban space V. Pidmohylny’s hero becomes a writer; V. Domontovych’s hero-intellectual performs in his feelings and actions paradoxical (he does not like books, but collects a large library) which indicates bifurcation of personality, a feeling of constant doubt and unconscious fear of real life. The problem of human existence in urban space is characterized by the relationship of heroes with women. The type of modern woman with a strong character, with a different life strategy, behavior style, that is able to resist hero-artist, society, in the struggle for which they become internally devastated, lonely is determined. Motives of disappointment, current state of society misunderstanding, pessimistic premonitions is emphasized. The result of Ukrainian man’s search for it’s place in the imperial urban space, V. Pidmohylny dives much deeper into the psychological states of his hero (doubts, internal bifurcation of personality, loneliness) is concluded. Search as an active action of V. Pidmohylny’s creative personality is opposed to the passivity and boredom of V. Domontovych’s heroes. The awareness of external ideals illusory by his heroes and the impossibility of finding the right way to fight and confront is emphasized. Attention is emphasized on intellectuality and philosophically of writers’s texts, who recreated the new era of the 20–30th of the XX century through the dimensions of urban space.

Key words: *intellectual novel, philosophical story, modern, hero-intellectual, doubts, loneliness, unreality, paradox.*